

О. М. Донець, А. Г. Баканурський

Лубок

ЛУБОК – декоративна тиражована настінна картинка здебільшого з прозовим або віршованим текстом. Створювали від 17 до серед. 19 ст. рос. профес. майстри та майстри-самоуки для мас. розповсюдження. Термін «Л.» почали вживати у 19 ст.; у наук. обіг увів 1822 один із перших його дослідників і збирачів рос. історик, етнограф і мистецтвознавець І. Снегирьов. Л. у моск. середовищі називали нар. картинки, які торговці розносили по ярмарках у луб'яних кошиках. Рос. Л., як і нар. картинкам ін. країн, притаманні простота техніки виконання, лаконізм худож. образотвор. засобів (грубий, позбавлений витонченості штрих, яскрава забарвленість). Як синкрет. мист. явищу йому властиві розгорнута оповідальність худож. зображення, поєднаного з пояснювал. текстом, що є частиною композиц. побудови твору. Художні особливості Л.: оповідність, лінійно-площинне моделювання об'єму, використання локал. кольорів, розподіл композиц. площини на окремі сюжети, закомпоновані в картуші або клейма, використання специфіч. композиц. прийомів – різномасштабності, симультанізму, синтезу худож. зображення і тексту, ґротескне втілення змісту, узагальненість, метафоричність худож. образу, залучення фольклору. На тематику та вибір сюжетів для Л. впливали смаки і уподобання широких верств насел., сюжети іноз. нар. картинок, що потрапляли до Москви з Німеччини, Польщі та України; світська і церк. цензури. Від кін. 17 ст. Церква регламентувала видавництво Л., що було пов'язане з реакцією на поширення папер. неканоніч. ікон. Цензур. устав 1826 ще більше обмежив тематику Л. 1839 введено сувору цензуру на всі видання для народу, зокрема Л. 1851 всі недозволені Л. наказано знищити. За тематикою можна виокремити Л.: реліг. (види монастирів, копії з ікон, відтворення біблій. і апокрифіч. реліг. сюжетів, життя святих із переповіданням чудес, церк. свята і святці); повчал. (Л.- абетки, пісенні Л., сюжети з рос. билин, нар. казок, повчал. притч і повістей, «лечебники»); розважал. (нар. пісні, казки, легенди, зображення та описи чудовиськ, фантаст. звірів і птахів, ерот.); істор. (події минувшини, карикатури на сучасність, політ. та соц. сатира, пов'язані з реліг. боротьбою серед. 17 ст. і старообрядниц. аркуші з політ. сатирою на Петра І). Певну роль у становленні та розвитку рос. Л. відіграла укр. нар. гравюра. Рос. дослідники виводили виникнення Л. від нар. картин із Києва, створюваних під зх. впливом від 1620-х рр. у київ. друкарнях за зразком гравюр-листів. Зокрема А. Сакович стверджувала, що укр. і рос. нар. картини графічно далекі одна від одної, з'явилися незалежно у різний час і були зумовлені різними

істор. причинами. Розповсюдження папер. естамп. зображень в Україні запозичене з Німеччини, Польщі, де вони були широковідомі ще у 15–16 ст. Через невеликий проміжок часу естампні гравюри слідом за Україною набули широкого розповсюдження в Москві. У 16 ст. купці привозили велику кількість зх.-європ. гравюр у Росію, де їх називали потіш. листами, адже це були аркуші з переважно сатир., курйозно-істор. та чудернац. сюжетами. Потім робили з них копії, додаючи щось своє або подавали текст ін. змісту під скопійов. зображенням, адаптуючи зх. взірці до рос. споживача, перекладали і друкували. Перші Л. гравірували на липових дошках, дерево поступово заміняли міддю, свинцем, літограф. каменем. Творцями Л. були гравери Моск. друкар. двору, малярі-іконописці, міські ремісники-різьбярі на дереві та металі, золотарі, сріблярі, майстрові старообрядниц. слобід. Монохромне зображення розфарбовували вручну, використовуючи 4–5 простих фарб (малинову, зелену, жовту, червону, синю), щетин. пензлями швидко і недбало, що не заважало успіш. продажу на ярмарках, адже у Л. найбільше цінували яскраву декоративність і цікавий сюжет. Розмальовка лубоч. картинок була ремеслом жителів окремих рос. сіл. Розквіт Л. як самобут. мист. явища припадає на 18 ст. Це насамперед Л. самобут. моск. школи і традиц. гравюри старообрядниц. Пн. та Пд. Росії, Поволжя. На відміну від укр. нар. гравюр, які виготовляли здебільшого в монастир. друкарнях для розповсюдження серед числен. паломників, створення рос. Л. перебувало в руках приват. осіб: почали функціонувати ф-ки, що спеціалізувалися на випуску Л. Тому більшість рос. нар. картинок світського характеру. Осн. ознаками тогочас. Л. були ґротеск. гумор ярмарк. скоморохів, маскаради і карнавали, введені Петром І. Серед найдавніших відомих лубоч. картин лавр. друку – «Смерть на блідому коні» (1626), «Таємниця святих осужденних» (1629), зображення печер. святих, які не увійшли до Патерика 1661. У поемі «Енеида. На малоросійській языкъ перелиціованная» (С.-Петербург, 1798; Х., 1842) І. Котляревський описав типові для 18 ст. лубочні картини: «Цар Горох», «Олександр Великий», «Ілля Муромець», «Бова з Полканом», «Соловей Харциз», «Залізник», «Розбійник Гаркуша». Збереглося багато лубоч. картин із зображеннями козака Мамая (див. «[Козак Мамай](#)») та ін. мотивами доби козаччини. Від 2-ї пол. 19 ст. знач. поширення набули іл. до нар. пісень («Засвистали козаченьки», «Люлька моя червона з вечора курилася», «Вітер віє горою»). Попит на рос. Л. в Україні не відрізнявся від попиту на них у Росії: у 17–18 ст. Л. побутували серед вищих верств суспільства, від 2-ї пол. 18 ст. Л. прикрашали оселі найзаможніших укр. феодалів, а наприкінці століття – серед. верств міського насел. та провінц. панства. Л. розповсюджували на всій тер. України. Від серед. 19 ст. рос. Л. стало надбанням найбільш багатих верств у Росії та Україні. Величез. розповсюдження торгівля Л. дістала в серед. 19 ст., тоді особливого поширення в Л. набула укр. тематика. Мас. тиражами літограф. Л. на укр. теми продукували видавці В. Васильєв, І. Ситін, М. Соловйов та ін. Вони залучали до виконання Л. профес. живописців [В. Васнецова](#), [В. Маковського](#) та ін. На поч. 20 ст. до естетики рос. Л. звернулися художники Г. Нарбут, Д. Митрохін, які зробили по кілька Л., присвяч. сторіччю війни з Наполеоном 1812. Широко використовують традиції Л. у рос.

образотвор. і декор.-ужитк. мистецтві, зокрема у [кахлях](#), [вибійці](#), розписі на дереві. Від 19 ст. до худож. стилістики рос. Л. зверталися у своїй творчості укр. і рос. профес. художники. Це самобутнє мист. явище справило неабиякий вплив на творчість авангардистів [І. Білібіна](#), [М. Ларіонова](#), [К. Малевича](#) та ін. Від 2-ї пол. 19 ст. Л. почав поступатися літографіч. творам, у 20 ст. занепадав. 1914 виникло спец. видавництво «Сьогоднішній лубок», у роботі якого брали участь [Д. Бурлюк](#), К. Малевич, М. Ларіонов, *В. Маяковський*. У подіб. творах переважали істор.-літ. й побут. сюжети. У 1920-і рр. рад. ідеологи спробували пристосувати термін «Л.» до нової соціокультур. ситуації. Картинки рад. [агітпропу](#) вирізняли яскрава декоративність, синтез худож. зображення і тексту, невибагливість щодо техніки виконання, доступність агітац.-пропагандист. змісту. Виокремлюють автор. Л. профес. художників (виконувався в традиц. стилістиці рос. Л.) і мас. друков. картинку (штучне поєднання тексту і худож. зображення, репродуков. зі станк. твору, далекого від традиц. для Л. стилістики). Особливе місце серед рад. Л. належить станк. роботам укр. художників-бойчуків (*О. Мизін, О. Павленко, І. Падалка*), залученим наприкінці 1920-х рр. Держ. видавництвом України (Харків) до випуску лубкових картинок. Худож. особливостями, стилістикою їхні роботи нагадують мистецтво іконопису, нар. укр. малярства, середньовіч. укр. монум. живопису. Їм притаманні умовність у трактуванні образів і тем, лінійне моделювання об'єму, спрощеність форм. Лубоч. характер має часто антимирист. рад. живопис у стилі *соцреалізму*. У сучас. контексті рад. Л. сприймається як пародійна, гротескна інтерпретація тогочас. дійсності, що має істор. значення. У сучас. культур. просторі рос. Л. досліджують етнографи. Л. – один із найпотужніших імпульсів творчості профес. художників. Вивчення Л. як мист. явища почалося від серед. 18 ст. Рос. академік Я. Штелін 1766 зібрав першу колекцію Л., яка потім перейшла до рос. історика, проф. Моск. університету, академік М. Погодіна. Першу серйозну роботу І. Снегірьова «Русская народная галерея, или Лубочные картинки» надрук. 1822 у ж. «Отечественные записки» (ч. 12, № 30; окреме вид. – «О лубочных картинках русского народа», Москва, 1844; перевидано як «Лубочныя картинки русскаго народа въ московскомъ міръ», Москва, 1861). Монум. дослідж. Д. Ровинського «Русские народные картинки» (С.-Петербург, 1881, т. 1–9; з них 4 містять 1780 картинок, 5 – пояснюв. текст) стало поштовхом для подальшого вивчення Л. і публікацій І. Голишева, [І. Забєліна](#), [В. Денисова](#), А. Котляревського, І. Галактіонова та ін. Найповніша колекція Л. Д. Ровинського (бл. 8000 аркушів) стала надбанням Рос. держ. б-ки в Москві. Серед найвідоміших збирачів Л. у 19 ст. – мовознавець В. Даль, рос. купець і меценат О. Бахрушин. У 20 ст. за рад. часів Л. досліджували мистецтвознавці [М. Бахтін](#), [П. Берков](#), [Ю. Лотман](#), *Г. Островський* та ін. Їхні праці містять важливі дані з історії, іконографії, худож. особливостей та техніки рос. Л. Різні аспекти вивчення рос. Л. висвітлювалися у працях укр. науковців. *В. Фоменко* відокремив укр. нар. гравюру і Л., зокрема в ст. «Російська народна картинка на Україні» розглянув функціонування рос. Л. в Україні, а також його взаємодію з укр. нар. гравюрою. *О. Шпак* у монографії «Українська народна гравюра XVII–XIX століть» (Л., 2006) наголошує на хибності стереотипу традиц. ще з рад. часів об'єднання історії рос. Л. з історією укр. нар. гравюри. Л.

часто вживають як синонім кітчю або примітиву, а то й просто чогось яскравого, барвистого.

О. М. Донець

Лубок театральний – різновид театального примітиву, що базувався на традиціях народних лубочних картинок і скоморського театру, фольклорної драми. Для Л. т. характерні яскравість форм, навмисно спрощений зміст, комізм, демократичність (орієнтування на широкі нар. верстви). Стилiстика Л. т. посилювала видовищ. характер вистави, вимагаючи особливої актор. виразності, винахідливості та фантазії постановника і сценографа. Прийоми Л. т. спочатку використовували переважно у дит. театр. репертуарі, згодом – у виставах для дорослих. В Україні Л. т. розвинувся з побут. театру у 1880–90-х рр. (існувало бл. 70 труп). Самі актори писали п'єси, розрахов. на успіх у невибагливого глядача, тому у Л. т. виробився влас. стиль із псевдопобут. репертуаром. Великий лубк. репертуар створили актори Л. Манько, Лев Сабінін, Й. Стадник, О. Суходольський, І. Тогобочний; тривалий час його використовували мандрівні провінц. театри України, заробітчан. еміграції. Елементи Л. т. використав В. Мейєрхольд у постановці вистави «Ліс» (1924) О. Островського. Сатирою на стиль Л. т. позначені вистави «За двома зайцями» М. Старицького (1924) та «Вій» за М. Гоголем (1925), поставлені у Києві мист. об'єдн. «Березіль». Лубк. елементи властиві виставі «Митько на царстві» А. Ліпскерова (1927, Київ. укр. драм. театр ім. І. Франка). Типово лубковою була постановка опери «Різдвяна ніч» М. Лисенка (1930, Київ. укр. опера).

А. Г. Баканурський

Фотоілюстрації

Рекомендована література

1. Голышев И. Лубочные старинные народные картинки. Происхождение, гравирование и распространение их. Владимир, 1870;

2. Ир. Ж. Лубочные картинки на малорусские темы // КС. 1890. № 12;
3. Данилов В. Народная картинка на темы из украинской жизни // Там само. 1906. № 2;
4. Денисов В. А. Война и лубок. Петроград, 1916;
5. Попов П. Матеріали до словника українських граверів. К., 1926;
6. Рогинская Ф. Советский лубок. Москва, 1929;
7. Иванов Е. П. Русский народный лубок. Москва, 1937;
8. Клепиков С. А. О собирании лубочных картин. Москва, 1941;
9. Овсянников Ю. Русский лубок. Москва, 1962;
10. Русские народные картинки XVII–XVIII веков. Гравюра на дереве: Каталог выставки. Москва, 1970;
11. Балдина О. Русские народные картинки. Москва, 1972;
12. Народная картинка XVII–XIX веков: Мат. и исследования. С.-Петербург, 1996;
13. Соколов Б. М. Художественный язык русского лубка. Москва, 2000;
14. Голлербах Э. История гравюры и литографии в России. Москва, 2003;
15. Донець О. Радянський лубок із фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (1923–1958): Каталог. К., 2006.

Бібліографічний опис:

Лубок / О. М. Донець, А. Г. Баканурський // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2017. – Режим доступу:

<https://esu.com.ua/article-58935>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).